

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MUHALİF PARTİLERİNDEN AHRAR FIRKASI İLE HÜRRIYET VE İTİLÂF FIRKASI'NIN İDEOLOJİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRILMASI¹

THE IDEOLOGICAL COMPARISON OF AHRAR PARTY AND HURRIYET AND ITILÂF PARTY

Dr. Sami ZARİÇ

Mersin Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, mail: samizaric@mersin.edu.tr, Mersin/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-3375-8825

Cite As: Zariç, S. (2021). "II. Meşrutiyet Dönemi Muhalif Partilerinden Ahrar Fırkası İle Hürriyet Ve İtilâf Fırkası'nın İdeolojik Açından Karşılaştırılması", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(52): 3109-3118.

ÖZET

II. Meşrutiyet dönemi Türk siyasi hayatı açısından birçok ilke ortam hazırlayışı, dinamik oluşu ve önemli izler bırakması nedeniyle oldukça önemli bir dönemdir. Bu çalışmada, II. Meşrutiyet döneminin önemli muhalif partilerinden Ahrar Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyasi yaşamlarına göz atılarak her iki partinin ideolojik açıdan taşıdığı farklılıklar ortaya konulmuştur. Gerek Ahrar Partisi gerekse Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifliğinde aynı noktada durdukları görülmüştür. Ayrıca her iki parti de liberal düşünceleri benimseyip devlet yönetiminde adem-i merkezîyetçi bir anlayışı benimsemiştir. Bu çerçevede her iki parti de Türk sağında mevcut olan liberal muhafazakâr düşüncenin taşıyıcısı ve savunucusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İkinci Meşrutiyet, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki.

ABSTRACT

The Second Constitutional Monarchy era can be described as an important period in terms of Turkish political life. In this study, the political lives of the Ahrar Party and the Hürriyet and Itilaf Party were examined and the ideological differences between these parties were tried to be revealed. It has been observed that both parties stand at the same point in opposition to the Committee of Union and Progress. Also both parties adopted liberal ideas and adopted a decentralized understanding in state administration. Both parties are the bearers/defenders of the liberal conservative thought that exists in the Turkish right.

Key words: Ahrar Party, Hurriyet and Itilaf Party, Second Constitutional Era, II. Abdulhamid, Union and Progress.

1. GİRİŞ

II. Meşrutiyet dönemi Türk siyasi hayatı açısından gerek birçok ilke ortam hazırlayışı, gerek dinamik oluşu ve sonraki dönemler üzerinde önemli izler bırakmış olması nedeniyle oldukça önemli bir dönem olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen önemli Anayasal değişikliklerle (1909) aslında tam anlamıyla meşrutî yönetime geçişin sağlandığı² ve böylece ilk defa gerçek anlamıyla Meclisin üstünlüğünün kabul ettirildiği görülmektedir.

II. Meşrutiyeti Osmanlı'da daha önceki siyasi gelişmelere göre özel yapan önemli bir farkı da siyasi düşünce akımlarının doğuşuna zemin hazırlaması olmuştur. Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi modern siyasi düşünce akımları Osmanlı aydınının zihniyet dünyasını şekillendirmiş ve imparatorluğun yeniden güçlenmesine fikri açıdan kaynaklık edebilmek için birbirleriyle yarış halinde olmuşlardır (Börklüoğlu, 2020: 22-23). Türkçülük özellikle son dönemde Balkan Harpleri sonrasında başat ideoloji haline gelmiştir.

Osmanlı'da modern siyasetin 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başladığı söylenebilir. Genel seçimler, sivil toplum kuruluşları, parlamento, milletvekilleri, seçim sonucu oluşmuş hükümet, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi demokrasinin önemli birçok unsuru bu dönemde yaşama geçirilmiştir. Ayrıca bahsi geçen dönemde özellikle sivil toplum alanında çok sayıda cemiyetin kurulması da söz konusu olmuştur (Fedayi, 2019: 17-19). Dolayısıyla II. Meşrutiyet dönemi hem siyasi hem de toplumsal anlamda dinamik ve canlı bir dönem olmuştur.

¹ Bu makale 20 Kasım 2011 tarihinde I.uluslararası artuklu iktisadi, idari ve siyasi bilimler kongresi'nde sunulan özet bildirinin makaleye dönüştürülmüş halidir

² 23 Temmuz 1908 tarihi, Osmanlı devlet sistemine "parlamente" nitelik getiren bir dönemin başlangıcıdır. Her ne kadar parlamente sistemin gereklerinden olan seçim ve meclis gibi oluşumlar, 1876 yılında ortaya çıkmış olsa da, parlamente sistemden söz edilemez. I. Meşrutiyet, yasa önerilerinin haklarına dokunulmayan Padişah tarafından uygun bulunması şartı ve nazırların padişahın başka kimseye karşı sorumlu olmayışından dolayı "parlamente sistem"den daha çok, "parlamenteonun varlığı ile yumuşatılmış mutlak hükümdarlık sistemi"ne yaklaşmaktadır (Olgun, 1999: 157).

Dönem analiz edildiğinde bir yandan II. Meşrutiyet'in ilanına sevinen toplumun çoğunluğu, tüm karşılaşılan problemlerin bu yeni dönemle sona ereceği umudunu taşıırken, dönemin önde gelen aydınları ise sorunların çözümünü daha yapısal olarak görüp çözümlene gayreti içinde olmuşlardır (Kalaycı, 2011).

Tüm bu nitelikleriyle II. Meşrutiyet döneminin Cumhuriyetin ilanına ve parlamenter rejimin benimsenmesine giden süreçte büyük katkı sağladığı kabul edilmektedir. Bu noktada bahsi geçen dönemde yaşanan hızlı ve radikal siyasi gelişmeleri mercek altına almadan, siyasi hareketlerin altında yatan fikri altyapıyı görmeden Cumhuriyet dönemi siyasetini anlamak ve sağlıklı yorumlamak da muhakkak mümkün olmayacaktır.

Yine de bu dönemde İttihat ve Terakki Yönetimi'nin ilerleyen yıllarda daha otoriter bir yönetim tarzı benimseyip demokrasiyi ikinci plana attığı ve tek parti rejimini tesis ettiği genel itibarıyla kabul görmektedir. Ancak bu dönemde ortaya çıkan -kısa süreli de olsa- çok partili hayat ve dinamik düşünce hayatı ciddi ve kapsamlı akademik çalışmalara da imkân vermektedir.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada, II. Meşrutiyet döneminin en önemli muhalif partilerinden olan Ahrar Fırkası (AF) ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası(HİF)'nin siyasi yaşamlarına göz atılarak her iki partinin ideolojik açıdan ne gibi farklılıklar taşıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylece her iki partiye odaklı spesifik çalışmalara rastlansa da bu çalışmayla II. Meşrutiyet döneminin iki önemli muhalif partisinin siyasal anlayışlarının karşılaştırılmasının alana katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE SİYASİ GELİŞMELER

Meşrutiyet yönetimi peşindeki Osmanlı aydını, devlet baskısından kaçarak ilk Jön Türk kuşağına benzer şekilde mücadelesini Avrupa'da sürdürme imkânı aramıştır. Ülke dışındaki muhalefet bariz olarak üç gruba bölünmüştü: Birinci grup Ahmet Rıza'nın öncülüğünde daha milliyetçi ve aydınlanmacı, jakoben İttihatçı kanat; ikincisi Prens Sabahattin'in öncülüğünde ademi merkezîyetçi ve bireyi önceleyen liberal kanat; yine Mizancı Murat'ın liderliğinde daha muhafazakâr ve İslamcı bir söylem benimseyen kanat. Doğrusu başlarda tüm bu gruplar küçük zıtlasmalara rağmen aynı gaye etrafında birlik olabilmıştır. O dönem ortak hedef meşrutiyet yönetiminin ne pahasına mal olursa olsun tekrar sağlanmasıydı. Bu amaç kısa süreliğine de olsa aradaki farklılıkların ihmal edilmesini sağlamıştır. Ancak bu kısa süreli birlik, gruplar arasındaki mesafenin daha da büyümesine mani olamamıştır (Kaluç, 2009: 224). Zaten 1902 Paris Kongresi'yle bölünmenin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilanını takiben Osmanlı siyasal hayatında fikri anlamda varlıkları bilinen, ancak bir parti olarak teşkilatlan(a)mayan onlarca partinin kuruluşu söz konusu oldu. Böylece bu dönem, hemen her sosyal ve etnik grubun veya bunların daha alt birimlerinin bir cemiyet çerçevesinde güvenlik düşüncesiyle veya kendilerini ifade etme duygusu amacıyla ve bu yolla bir şeyleri başarma heyecanı ile modern manada cemiyetlerin kurulmaya başlandığı bir dönem olmuştur (Kalaycı, 2011).

Dolayısıyla günümüzde demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğu kabul edilen siyasi partilerin Osmanlı'da ortaya çıkışı II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra söz konusu olmuştur. Lakin II. Meşrutiyet'e giden süreçte gizli ya da açık bir tarzda örgütlenmiş cemiyetlerin de oldukça etkili oldukları bir gerçektir. Bu cemiyetlerin önde geleni şüphesiz 1889 yılında İttihad-ı Osmanî adıyla kurulmuştur. Hatta bu yıl, II. Jön Türk muhalefet hareketinin de başlama yılı olarak görülmektedir. II. Jön Türk hareketi, Damat Mahmut Paşa ve oğulları Prens Sabahattin Bey ve Prens Lütfullah Beylerin Avrupa'ya geçmesiyle beraber güçlenmiştir. Prens Sabahattin, Jön Türklerin dağılık halden çıkması için bir kongre tertiplenmesini arzu etmekteydi. Bu kongrenin amacı Abdülhamit yönetimine karşı dağılık olarak mücadele veren muhalifleri aynı şemsiye altında bir araya getirerek ortak hareket ettirmektir. Bu gayeyle düzenlenen I. Jön Türk Kongresi Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanmıştır. Ancak I. Jön Türk Kongresi'nde toplanış amacının aksine birlik değil, bölünme ortaya çıkmıştır. Bu bölünme, merkezîyetçilerle merkezin ağırlığının azaltılmasını savunan ve çevreye yönelik daha duyarlı adem-i merkezîyetçiler arasında gerçekleşmiştir. Bölünmenin bir diğer sebebi de Ahmet Rıza Bey'in liderliğindeki kanat acilen bir devrimin olması gerektiğini ileri sürerken, Prens Sabahattin Bey ve etrafındakilerin ise bir devrimin başarısı için önce toplumsal dönüşüme ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmesi olmuştur (Kaan, 2008: 279).

Böylece Sebahattin Beyle diğer İttihatçı Jön Türkler arasında kolay doldurulamayacak bir uçurum ortaya çıkacaktı. Kongreyi takiben de Prens Sebahattin Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyetini kuracaktır (Akşin, 1972: 543).

Doğrusu II. Meşrutiyet, önceki dönemlerde başlatılan yenileşme ve modernleşme çabalarının devam eden bir parçası şeklinde görülmelidir. Öyle ki, Lale Devri ile başlayan ve Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet ile nihayete eren bu hareket, uzun soluklu Batılılaşma macerasının bir neticesi şeklinde başlamıştır (Birecikli, 2008: 212). Meşrutiyet'in ilanına giden süreç de aslında Osmanlı siyasi tarihinde uzun yıllar süren bir mücadele sonucunda yaşanmıştır. Ancak ortaya çıkan yapı Padişah hariç çok kimseyi tam olarak memnun etmemiş olsa da '93 Osmanlı-Rus Harbi³ II. Abdülhamit tarafından bahane olarak gösterilerek Meclis faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla demokratik anlamda meşruti monarşiye biraz daha uygun bir yapıya kavuşmak için 1908'de II. Meşrutiyetin ilan edilmesini beklemek gerekmiştir. Ardından da 1909 Anayasa değişiklikleriyle tam anlamıyla Meclisin üstünlüğü padişaha kabul ettirilmiş ve padişahlık makamı ikinci plana itilip biraz daha sembolik bir statüye düşürülmüştür.

İkinci Meşrutiyet döneminin yarısı (1908-1913) çok partili olarak, kalan yarısı da tek parti yönetiminde geçmiştir. Böylece 1908'den 1920 yılının ilk yıllarına kadar dört yasama döneminden (devre-i teşriye) söz edilebilir: 1. dönem (1908-1912), 2. dönem (1912), 3. dönem (1914-1918), 4. dönem (1920)⁴. 1912 yılına kadar devam eden 1. dönem çok partili dönem iken öteki dönemlerin tümü tek parti yönetiminde olmuş ve zaman zaman geniş bir kitle partisinin içindeki bölünmeleri yansıtmıştır (Tunaya, 1988: 7). Türk siyasi hayatında ilk partileşme İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile gerçekleşmiştir. II. Meşrutiyet'in Temmuz 1908'de ilanını takiben İttihat ve Terakki Cemiyeti güçlü bir siyasi parti olarak iktidara doğru yürürken, İTC içerisindeki Prens Sabahattin yandaşı grubun ayrılmasıyla ortaya çıkan Osmanlı Ahrar Fırkası ise siyasi hayatımıza katılan ikinci partidir (Seyitdanlıoğlu, 101).

II. Meşrutiyet'in ilânı, Osmanlı'da birçok yeni gelişmenin başlangıcına da vesile olmuştur. Kısa bir süre sonraki daha sert uygulamalara rağmen ilk dönemde yayın hayatında sansür kaldırılmış ve ortaya çoğunluğu kısa ömürlü, çeşitli dillerde dergi ve gazete yayın hayatına atılmış, günümüzde bile sayısı net şekilde tespit edilemeyen yüzlerce cemiyet ortaya çıkmıştır (Birinci, 1998: 507).

Doğrusu 1908-1918 arası dönem çok partili yapısının İttihat ve Terakki Fırkası'nın hâkimiyeti altında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu durum partilerarası ilişkileri etkileince adeta bir varoluş mücadelesi tüm ülkeyi kaplamıştır. Öyle ki egemen parti, tüm sorunlara sahip çıkma konumuna gelince gittikçe güçlenen muhalefetin de boy hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Böylece hızlı bir kutuplaşmaya gidilmiştir (Tunaya, 1988: 7).

İTC Meşrutiyet'in ilanı öncesi dönemde adalet, hürriyet, kardeşlik ve eşitlik vb. söylemleri epey dillendirirken, Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra ise İTC'ye karşı oluşan muhalefetin güçlenmesi üzerine söylem değişikliğine gitmiştir. İTC'ye karşı güçlenen muhalefetin en önemli beslediği unsur yine İTC'nin bahsi geçen bu tutum ve izlediği siyasetidir (Kaan, 2008: 280).

Böylece II. Abdülhamit'in "istibdat idaresini" yıkmak için İttihat Terakki ile birlikte mücadele eden diğer gruplar İttihat Terakki'yi giderek daha otoriter bir tutum sergilemek ve yeni bir istibdat düzeni kurmakla suçlamışlardır. Bu sebeple İttihat Terakki'ye yönelik olarak parlamento içinde muhalif gruplar ortaya çıkmış ve bu grupların üye sayıları günbegün artmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 38).

II. Meşrutiyetin ilk genel seçimi 1908 Kasım sonunda icra edilmiştir. Rumlar, Ermeniler ve Bulgarların, Türk aleyhtarı kampanya yürüttükleri seçimde İttihat ve Terakki rakipsiz durumdadır⁵. Mebusan Meclisi'nin büyük çoğunluğu İTC'de olmuş ve bahse konu grup içinde geleceğin muhalifleri de yer almaktaydı (Tunaya, 1988: 6).

Aslında II. Meşrutiyet ilan edildiğinde İTC devrimi daha ileri aşamaya taşımayı istemekteydi, lâkin imkânları sınırlıydı. Bir kere İTC'de bölünme olmuş ve böylece Prens Sabahattin taraftarları Ahrar Fırkası(AF)'nı kurmuştu. İTC ise daha çok genç subaylar ve memurlardan oluşmaktaydı. Öyle ki İTC kadroları yaş ve kıdem olarak yetersiz olduğundan dolayı, bir İTC hükümeti kurulması da mümkün görünmemekteydi (Ataay, 2019: 63-64).

³ 1877-78 Osmanlı Rus savaşı. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.dunyabulteni.net/olaylar/93-harbi-1877-78-osmanli-rus-savasi-h406060.html>

⁴ II. Meşrutiyet sonrasında ilk Meclis Aralık 1908'de açılmış ve Ocak 1912'de dağılmıştır. İkinci Meclis ise Mayıs 1912'de toplanmış ve aynı yılın Ağustos ayında dağılmıştır. Balkan Savaşı'nın başlaması sebebiyle de yeni Meclis için gerçekleştirilecek seçimler, belli bir tarih tespiti yapılamadan ertelenmiş; bu nedenle üçüncü Meclis Mayıs 1914 tarihine değin toplanamamıştır. Üçüncü Meclis, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Harbi'nde yenilgi almasından sonra 1918 yılında dağıldı. Ancak her üç Meclis de olağanüstü hallerde ara ara toplanmışlardır (Ahmad ve Rustow, 1976: 245). Son Osmanlı Mebusan Meclisi ise Ocak 1920 tarihinde açıldı ve Misak-ı Milli'nin kabulünden sonra İstanbul'un İngilizlerce işgali üzerine 11 Nisan 1920'de kapatıldı (https://tr.wikipedia.org/wiki/Meclis-i_Meb%C3%BBsan).

⁵ 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanından 1913 Bâb-ı Ali Baskını'na değin geçen sürede beş hükümet göreve gelmiştir. İTC, ya baskıyla ya da İttihatçı nazırlara kabinede yer verilmesini temin ederek iktidar üzerinde söz sahibi olmayı hedeflemiştir (Yiğit, 2014: 108-109).

Meşrutiyet'in ilânından sonra iktidar ve cazibe odağı artık Yıldız Sarayı değil, İttihat ve Terakki'nin merkezi olmuştur. Çeşitli çıkarlar elde etmek amacıyla herkes, harekete girme düşüncesine girmiştir. Böylece gerçekleşen ilk seçimlerle beraber 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Meb'ûsan'da ya doğrudan İttihat ve Terakki adayı olarak seçimi kazananlar ya da bu fırkaya yakın duranlar toplanmıştı. Farklı fırka mensubu şeklinde ise Meclis'e sadece Ahrar Fırkası'ndan Mahir Said (Pekmen) girme hakkı elde etmişti (Birinci, 1998: 507).

Seçimleri takiben ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları ile uyuşmayan yaklaşık 60-70 vekil Ahrar Fırkası'na geçmiştir. Ahrar Fırkası önceleri sadece parlamento dışında muhalefet icra ederken Meclis-i Mebusan'da partiye dâhil olan mebuslarla İTC'ye karşı Parlamento'da muhalefet noktasında etkili olmaya başlamıştır (Kaan, 2008: 282). Böylece Ahrar Fırkası'nın ağırlığı ve etkisi artmıştır.

İttihat ve Terakki yönetimi, II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart vakasına değin yaklaşık sekiz aylık süre boyunca sadrazamlık makamında Sait Paşa ve Mehmet Kamil Paşa gibi II. Abdülhamit'in en çok görev verdiği isimlerle çalışmayı sürdürmüştür. Ancak yeni kabine ile Meclis çoğunluğunu elinde tutan İttihat ve Terakki arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 36).

13 Ocak 1909 tarihinde Sadrazam Kamil Paşa, İTC'nin isteğine uygun şekilde yeni hükümeti kurdu ve Meclisten güvenoyu almayı başardı. Ancak kabinede İTC'li bakanlar azınlık durumundaydı. Kısa süre sonra ise Kamil Paşa ile İTC anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Kamil Paşa kabineden İTC'li bakanları uzaklaştırırken, İTC de 13-14 Şubat'ta gensoru önergesi vererek hükümeti düşürmeyi başardı. Yeni kabine Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığında kuruldu ve güvenoyu almayı başardı. Bu gelişmeler olurken İTC'nin hala gizli örgüt hareket tarzını(komitacılık) devam ettirmesi de eleştiri toplamaya başladı. Bu arada Meclisteki gayri-müslimler, Araplar ve Arnavutlar da İTC'nin Türkçü eğilimlerinin görünür olmasından rahatsızlık duymaya başladılar. Bu süreçte İTC listesinden seçilen bazı milletvekilleri AF'ye geçmiş ve basında İTC aleyhinde yoğun bir eleştiri furyası da başlamıştır (Ataay, 2019: 64-65).

Bu süreçte çok geçmeden 31 Mart⁶ 1909 tarihinde 31 Mart Vakası diye bilinen olaylar yaşanmıştır. 31 Mart olaylarının ön saflarında Derviş Vahdeti olmuştur. Vahdeti, gazetesi Volkan ve kurduğu "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" bu büyük ayaklanmanın tertipleycisi, en azından kışkırtıcısı şeklinde gösterilmektedir. Açıkçası 31 Mart vakası İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin sonucu olarak görülebilir (Çavdar, 1995: 123).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu hadiselerin müsebbibi olarak ise muhalif partilerden Prens Sebahattin'e yakın olan Ahrar Fırkası ile Derviş Vahdeti'nin İttihad-ı Muhammediye Fırkası'nı işaret etmiştir. İstanbul'daki ordunun müdahale konusundaki isteksiz tavrını gören Selanik'te Mahmut Şevket Paşa komutasında 3. Ordu içinden Hareket Ordusu denen ve aralarında Kurmay başkanı sıfatıyla Kolağası Mustafa Kemal'in de bulunduğu bir grup İstanbul'a girmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır. Ayaklanma sırasında Hüseyin Hilmi Paşa başkanlığındaki hükümet görevlerinden istifa etmişlerdir. Ayaklanmaya muhalefet ve II. Abdülhamit'in neden olduğunu düşünen İttihat Terakki, önce II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş, ardından da muhalefete yönelik baskıcı ve otoriter bir iktidar yapısı oluşturmaya girişmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 36).

1912 yılında muhalefete düşürülen İttihat ve Terakki kanlı Bab-ı Ali Baskını ile tekrar iktidarı elde etmiş, ardından Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikast ile beraber çok partili rejim fiilen kaldırılmıştır. Böylece ikinci parlamenter rejim de, mutlak Padişah yönetiminin yerine İttihat ve Terakki'nin egemenliğinde⁷ tekçi parlamentarizm halini almıştır (Tunaya, 1988: 8).

Osmanlı böylece 1914 genel seçimlerine kadar meclissiz bir şekilde idare edilecektir. Artık muhalefet tamamen susturulmuş ve etkisiz duruma getirilmişti. Öte yandan 1913 yılı Sinop'a sürgünler yılı olmuştu. Gerekçe ise ülkenin ihtiyaç duyduğu huzuru ihlale teşebbüs etmek olarak gösterilmişti. Sürgünler içerisinde gayri-müslimler de olup Müslümanların önemli kısmı ise imamlardan belirlenmişti. İttihat ve Terakki Fırkası, 1914 yılında seçim yapılmasına rağmen Meclisi pasifize ederek ülkeyi Mondros Mütarekesine değin 'kavanin-i muvakkate'⁸ ile idare etmişti. Böylece 1913-1918 yılları arasında tesis edilen fiili rejim, söylemde Türkçü bir ideolojiyi resmi söylem haline getirmiş ve gayri müslim dernekleri önde gelmek üzere her türlü dernekleri kapatmıştı (Zeyrek, 2013: 54).

⁶ Miladi takvimle 13 Nisan

⁷ İTC'nin 1913 yılındaki Kongresi'nde alınan en önemli karar İTC'ce artık bir siyasal parti olarak ilan karardır. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamit'in indirilmesinden sonra hükümeti perde arkasından yöneten İTC, böylece parti oluşunu ilanıla meşruluk kazanmıştır. 1913 Bab-ı Ali Baskını takiben İTC uzaktan, denetleyici siyasi parti kimliğini artık bırakarak iktidarın kumandasına doğrudan geçmiştir (Yiğit, 2016: 104).

⁸ Geçici kanun. Konuyla ilgili olarak bkz. Hanioglu, Ş. (2017).

Bu olumsuz durum 1918 Ekim'i sonuna değin sürmüştür. 1. Dünya Harbi'nin ardından Mondros Mütarekesi'yle İttihat ve Terakki rejimi ortadan kalkınca, tekrardan kaotik bir çoğulculuk ve particilik süreci başlamıştır. 1920 Mart'ından sonra ise parti ve cemiyetlerden bahsetmek mümkün değildir. Artık sadece ve ara ara Hürriyet ve İtilaf'a ilişkin haberlere yer verilmiştir (Tunaya, 1988: 8).

Açıkçası II. Meşrutiyet, Türk Siyasal Yaşamı'nda çağdaş bir siyasetin adeta başlangıç noktası olmayı başarmıştır. Bu dönemde yaşanan ve görülen tüm gelişmeler ve kurumlar Türk Siyasal Hayatında II. Meşrutiyeti adeta bir kırılma noktası konumuna sürüklemiştir. Böylece II. Meşrutiyet'in 1908'i takip eden ilk beş yıllık dönemi (1908-1913) Türkiye'nin sonraki siyasal hayatı için de en önemli dönemlerden biri olmuştur (Kaan, 2008: 2).

3. AHRAR FIRKASI'NIN SİYASAL YAŞAMI VE NİTELİKLERİ

II. Meşrutiyet dönemi İttihat ve Terakki'nin etkisinin oldukça hissedildiği bir dönemdi. İTC Meşrutiyet'in ilanında öncülük etmiş ve ülkenin idaresini de kolaylıkla ele geçirmişti. İTC başlarda siyasal iktidardan hürriyet ve özgürlük taleplerini gündeme getirmiş ve böylece iktidara göz koymuştu. Ancak iktidarı ele geçirdikten sonra ise kendisine muhalif olanlara karşı sert ve baskıcı bir tarz benimsemiştir. İttihat ve Terakki kaynaklı bu baskılar Meclis içinde ve dışında kendisine muhalif unsurların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Meclis içinde ortaya çıkan ilk ve en önemli siyasi parti Ahrar Fırkası olmuştur. Bu muhalif kanatta gösterilebilecek Osmanlı Ahrar Fırkası'nın siyasal programıyla, beyannamesiyle ve nizamnamesiyle klasik parti formasyonları içinde kurulmuştur (Kaan, 2008: 2).

Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'in görüşleri doğrultusunda, yani adem-i merkezîyet ve tevsi-i mezuniyet⁹ yanlısı şeklinde ortaya çıkmıştır. Ahrar Fırkası İTC'ne göre daha Osmanlıcı ve liberal bir duruş benimsemiştir. Her ne kadar iktisat politikası anlamında İTC de liberal ise de siyasal anlamda bu pek bariz değildi. İTC daha kontrollü ve pratik çözüm yolları peşindeydi. İTC'ye göre asıl sorun imparatorluğun kurtarılmasıdır ve bu en öncelikli sorun durumundaydı. Dolayısıyla çözüm için daha güçlü ve merkezi bir yönetim gerekliydi. Ahrar ise tersini savunmakta ve İmparatorluğun kurtuluşunun görevlerin paylaşılması, merkezi idareyle beraber yerel yönetimlerin de güçlendirilmesi, milletler arasındaki eşitlik prensibinin sağlanmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmekteydi. Tabi ki bu fikirler uzun soluklu bir gayret gerektirdiğinden İTC'nin fikirleri daha pratik görüldüğünden dolayı askerler arasında daha fazla taraftar çekmekteydi (Kaluç, 2009:224-225).

Açıkçası Ahrar'ın kuruluşu her şeye rağmen Osmanlı siyasal yaşamında bir muhalefet kültürünün oluşturulmasına ciddi katkı sağlamıştır. Bu durum İmparatorlukta daha önceden muhalif grupların olmadığı anlamına gelmeyip bu yeni durum, muhalefetin açık ve görülür olarak yasal bir çizgide de varlığının kabulüdür. İmparatorlukta daha önce görülen muhalif gruplar gayri meşru görüldüğü gibi bizzat devletçe de onaylanmamıştır. Bu açıdan Ahrar'ın kuruluşu Osmanlı toplumunu yeni bir olguyla tanıştırmıştır: meşru muhalefet olgusu. Lâkin Ahrar'ın talihsizliği görünüşte meşrutiyeti ilan ettiren bir Cemiyet'in karşısında durmasıydı. Öyle ki Ordu da Cemiyet'e sınıksız sarılmış, neredeyse iç içe geçmiştir (Kaluç, 2009: 225).

Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'in İstanbul'a gelişini takiben 14 Eylül 1908'de liberal eğilimli bir hareket şeklinde ortaya çıkmıştır. Kurucusu ise Sabahattin'e yakın bir kişi olan Nurettin Ferruh Bey'di. Ancak Prens firkanın kuruluşuna katılmamıştı ve Fırka da sadece İstanbul'da teşkilatlanmasını tamamlayabilmişti (Zeyrek, 2013: 27-28).

İttihat ve Terakki'den ilk kopan ve Ahrar Fırkası'na katılan mebus Dr. Rıza Nur olmuştur. Kirkor Zöhrap, Mahir Sait, Ahmet Samim, Hasan Fehmi ve Damat Salih Paşa da diğer meşhur Ahrarcılardandır. Kurucuların birçoğu geçmişte Prens Sabahattin ile çalışmış kişiler olduğu halde, Prens bizzat kuruluş çalışmalarında bulunmamıştır. Prens kuruluş aşamasında kendisine teklif edilen başkanlığı da kabul etmemiştir (İslamoğlu, 2017: 95).

Ahrar Fırkası parti programı içeriği ile halka daha yakın bir duruş sergilemiştir. Ahrar seçimlerde İTC karşısında pek varlık gösterememiş olsa da kısa sürede İTC siyasetinden rahatsız olan Türk Müslüman ve gayr-ı müslim mebuslardan oluşan kalabalık bir gruba sahip olmuş ve halk üzerinde etkili bir konum elde edip sosyal tabanını güçlendirmiştir. Ahrar Fırkası, program açısından bireyci ve farklı unsurları kucaklayıcı bir noktada olmuştur. Ahrar İmparatorluğun devamını Osmanlılık ilkesinde görmekteydi. Doğrusu tevsi-i mezuniyet (yetki genişliği) ve âdem-i merkezîyetçi şeklindeki görüşler azınlık unsurları çekmiştir. Ancak Mecliste Ahrar Fırkası'nın faaliyetleri bir parti disiplininin çok, vekillerin bireysel eylemleri şeklinde

⁹ Yetki genişliği

görünür. Öyle ki Fırka'nın Mecliste ismen geçmesi bile aylar sonra söz konusu olur. Mecliste varlığı görünen kalabalık gruba rağmen ancak iki üç kez Ahrar ismen Meclis oturumlarında zikredilir (Kaluç, 2009:225).

Kısa siyasi hayatı esnasında Ahrar fırkasının başkanının kim olduğu sorusu net bir şekilde cevap bulamamış; parti tüzüğüne göre lider koltuğu boş bırakılmıştır. Fırka başkanının kim olduğuna ilişkin çeşitli iddialar söz konusu olmuştur. Bu iddialarda adı öne çıkanlar, fırka ile arasındaki bağı sürekli inkâr eden Prens Sabahattin, Kamil Paşa ve Arnavut Mebus İsmail Bey olmuştur. İlk iki isim hakkında elde hiçbir belge mevcut değil iken İsmail Bey hakkında Serfiçe Mebusu Yorgo Boşo Efendi ve Fırka Kâtibi umumiliğini yapmış Nurettin Ferruh Bey'lerin şahitlikleri vardır. Fakat bu ifadeler İsmail Bey'in kısa bir süreliğine bu makamı resen doldurduğunu göstermektedir. Söz konusu boşluk muhtemeldir ki uygun şartların oluşması halinde, ya da iktidara gelinebilmesi durumunda Prens Sabahattin'in geçmesi için boş bırakılmıştı (Kaluç, 2009:225-226).

Ahrar Fırkası'nın kısa siyasi hayatında Meclis'te yeterince etkili şekilde sesini duyuramadığı Meclis-i Mebusan zabıtlarından ortaya çıkmaktadır. Fırka eklektik bir yapı arz eder, dolayısıyla fikir birliğinden ziyade İttihatçı muhalifliği daha ağır basmaktadır. Ancak dikkati çeken husus, İTC'nin buna rağmen Ahrar'ın varlığına bile tahammülde zorlanmasıdır. Bu noktada İTC ile Ahrar arasında nerdeyse nefrete yakın bir ilişki gelişmiş ve bu durum meclis zabıtlarında bile yer alır bir hal almıştır. Doğrusu asıl mücadele Ahrarcı basın ve İttihatçı basın arasında, dolayısıyla basın üzerinden gerçekleşmiştir (Kaluç, 2009:226).

Doğrusu, Ahrar İTC'yi eleştirmesine rağmen kendisinde de iki başlı bir görünüm vardır, ancak önemli fark iki grubun da sivil olması ve İTC gibi asker-sivil ikiliğinin olmamasıydı. Ahrar içindeki gruplardan birisini partiyle bağına hiçbir zaman açıkça onaylamasa da Prens Sabahattin, diğer grubu ise Meclis-i Mebusan'da bulunan vekillerin oluşturduğu grup meydana getirir. Bu ikilik en bariz biçimde kendini 31 Mart olayları esnasında göstermiş ve bu durum da böylece partinin sonuna zemin hazırlamıştır (Kaluç, 2009:226).

Ahrar Fırkası'nın siyasal eylemleri hem Meclis dışındaki faaliyetler hem de Meclis içindeki faaliyetler şeklinde sınıflandırılabilir. Mecliste Fırka'nın mebusları olarak yer alan temsilciler, aslında Fırka'nın kuruluş döneminde görev üstlenmemiştir. Bu kişiler ancak seçimlerin tamamlanması sonrası İstanbul'a gelip hem fırka programını kendi düşüncelerine yakın bulmalarından dolayı hem de İTC'nin siyasetine muhalif olmalarından dolayı Ahrar Fırkası'na katılmışlardır (Kaan, 2008: 282).

Fırka'nın siyasal yaşamda ağırlığının kırılması 31 Mart Olayı sonrasında rastlamaktadır. Fırka ile 31 Mart Vakası arasında bir ilişkinin varlığı halen tartışmalıdır (Kaan, 2008: 289). Ancak bariz olan şudur ki Parti hiçbir zaman alenen bir isyan hazırlığına girişmemiştir. Ancak Fırka içinde bir grup söz konusu hadiseden nemalanmaya çalışmıştır. Bu grubun başını ise Prens Sabahattin ve sütkardeşi Fazlı Bey çekmiştir. Yine de bu kişilerin açıktan bir girişimleri olmamış; sadece perde arkasında kalmışlar ve olayların istedikleri yönde gelişmesini sağlayamamışlardır. Meclis'te ise İsmail Kemal Bey bu olayı İTC'nin otoriter yönetiminden kurtulma fırsatı olarak görmesine rağmen, o da herhangi bir ciddi girişimde bulunamamıştır ve meşrutiyetin devamı yönünde çaba göstermiştir. Dolayısıyla genel olarak Ahrar Fırkası isyan boyunca meşrutiyet zeminden ayrılmamayı benimsemiştir (Kaluç, 2009:226).

Tüm bunlara rağmen 31 Mart Vakası nedeniyle oluşan atmosfer Ahrar'ın da sonunu hazırlamıştır. Bu noktada gerek Divan-ı Harb'in kararları ve gerekse ortaya çıkan olumsuz hava Ahrar'ın baskılara daha fazla dayanamayarak dağılmasına ve ortadan sessizce kaybolmasına neden olmuştur. Fırka Meclis'ten tamamen silindiği gibi Meclis dışındaki varlığı da sona ermiştir. Birkaç ismin partiyi yeniden toplama girişimleri ise sonuç vermemiştir. Böylece Osmanlı siyasal hayatının ilk siyasi partisi olan Ahrar Fırkası bir yılı bile tamamlayamadan tarihteki yerini almıştır. Bu kötü sona rağmen Ahrar Fırkası, Türk siyasal hayatında bir çizginin ilk temsilcisi olmayı başarmıştır (Kaluç, 2009: 226). Böylece Tansü ve Özçörekçi(2020: 241)'nin de belirttiği gibi Ahrâr Fırkası'nın kısa süreli de olsa yaşamı Osmanlı siyasal hayatında muhalefet kültürünün oluşturulmasına büyük katkıda bulunmuştur.

4. HÜRRIYET VE İTİLÂF FIRKASI'NIN SİYASAL YAŞAMI VE NİTELİKLERİ

1908 sonrasında Osmanlı'da işgaller ve isyanlar da devam etmiştir. Bu gelişmelerin İTC'yi olumsuz etkilemesi üzerine, 21 Kasım 1911'de muhalefet partilerinin çoğu İTC'ye karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası(HİF) çatısı altında bir araya geldi (Ataay, 2019: 69).

Meclis'te yer alan Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali fırkalarıyla, diğer muhaliflerin oluşturduğu bu fırka "Hürriyet ve İtilaf" ismini almıştır. Hürriyet kelimesinin manası zaten açık iken İtilaf ise birleşme, anlaşma

anlamındaydı. Ancak bahse konu oluşum bir fırkadan daha çok, her türlü görüşü, eğilimi içinde barındıran bir “blok” hareketi görünümündeydi (Çavdar, 1995: 137-138).

1912 seçimlerinde ve sonraki dönemde İttihat ve Terakki'nin en büyük rakibi olacak olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911'de İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları; İsmail Hakkı Paşa (Amasya), Dr. Dagavaryan (Sivas), Mustafa Sabri (Tokat), Dr. Rıza Nur (Sinop), Damat Ferit ve Müşir Fuat Paşaların (Ayan Meclisi üyeleri) da aralarında bulunduğu önde gelen bürokrat ve aydınlar olmuştur (Aydoğan ve Mahmutoğlu, 2018: 5274). Muhafazakâr ve liberal çevreleri tek bir çatı altında bir araya getirmeyi başaran HİF şüphesiz İTC'nin en iddialı siyasi rakibi olmuştur (Börklüoğlu, 2020: 25).

Bu aşamada HİF'in ilk başkanı ise Damat Ferit Paşa olmuştur. Ferit Paşa, Sultan Abdülmecit'in damadıydı ve alafranga bir kişilik olarak bilinmekteydi. Bu noktada muhalefet aslında farklı görüşlerden oluşsa da İTC karşıtlığı birleştirici güç oluşturuyordu. Genel olarak liberal-muhafazakâr bir çizgiyi temsil eden HİF, dış politikada ise İngiltere yanlısı bir tutum sergilemekteydi. Meclis'te 70 milletvekili HİF'e katılma kararı almış, birçok gazete-dergi de muhalefet saflarındaydı (Ataay, 2019: 69).

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ortaya çıkışına kadar geçen süre içerisinde kurulan partilerden herhangi biri İttihat ve Terakki'yi tedirgin edecek düzeyde güce ulaşamamıştı (Birinci, 1998: 507). Meşrutiyet'in başlarından itibaren tekeli ve otoriter tutum ve uygulamalarından dolayı İttihat ve Terakki'den başlayan kopmalar yeni bir iddialı siyasi grubun ortaya çıkmasına vesile oldu. Bu kişiler, masonlukla ve siyonizmin çıkarlarına hizmet etmekle itham edilen küçük bir klikin İttihat ve Terakki'yi ele geçirdiğini, memur atamalarında partizanlığın ön plana çıktığını, valilik ve kaymakamlık gibi büyük makamların kolayca elde edildiğini iddia ediyorlardı. İTC'ye muhalefeti güçlendiren bir diğer neden de azınlıkların ayrılıkçı hareketleriydi. Ayrıca İTC aleyhtarı bazı aydın ve gazetecilerin suikaste kurban gitmesi söz konusu partiye karşı büyük bir öfkeye yol açtı. Böylece İttihat ve Terakki'nin giderek daha da sertleşen icraatına karşı muhalefet grupları bir araya geldi ve meydana o zamanda kurulan en büyük siyasi oluşum çıktı (Birinci, 1998: 508).

Hürriyet ve İtilaf'ın ne kadar güçlü bir muhalefet birikimini haiz olduğu kuruluşundan yirmi gün sonra yarıştığı 11 Aralık 1911 İstanbul ara seçiminde ortaya çıkmıştır. Bahse konu seçimde İttihatçıların adayı Dâhiliye Nazırı Memduh Bey, itilafların adayı ise eski Sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu Fırka'nın kurucularından Tahir Hayrettin Bey olmuştur. Seçim sonucuna göre muhalefet adayı 195'e karşı 196 oyla seçimden zaferle çıkmış ve büyük bir sürpriz oluşturduğu gibi iktidar partisinde oldukça endişe ve kuşkuya neden olmuştur (Tunaya, 1988: 271). Bu seçim başarısı üzerine İTC baskıyı biraz daha artıracak ve seçime adaylıkları kısıtlayacaktır. Bu nedenle 1912 seçimleri “sopalı seçimler” olarak nitelendirilmektedir.

Böylece 1912'de Meşrutiyet'in ikinci genel seçimi gerçekleştirilmiş, yer yer baskıcı metodları kullanan İttihatçılar seçimde başarı elde etmiştir. 286 kişilik Meclis'te muhalefetin mebus sayısı on beşi aşamamıştır. II. Meşrutiyet'in üçüncü genel seçimi olan 1914 seçimine ise Fırka siyasal yaşamdan çekilmiş olduğu için iştirak etmemiştir. 1919 seçiminde ise HİF'in boykotu söz konusu olmuştur (Tunaya, 1988: 272).

Meclis'te yer alan 105 muhalif milletvekilinin yetmiş kadarı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın mensubu idi. Arap mebusların büyük ilgi gösterdiği fırkadan Rum vekiller uzak kalarak gerekli gördüklerinde iş birliğine gitme kararı aldılar. Ermeni unsurdan ise sadece Nazaret Doğavaryan partiye girdi. Ayrıca bir kısım Arnavut'un da desteklediği fırkaya Yahudiler de pek ilgi göstermedi. Aslında Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahâli Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran fırkası gibi siyasi oluşumların bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Yine de bu fırka vasıtasıyla bütün muhalefetin bir araya geldiğini iddia etmek mümkün değildir (Birinci, 1998: 508).

Fırka mensubu aydınlar, azınlıklara yeni haklar tanımak yoluyla siyasi bütünlüğün korunabileceği yönünde oldukça ümit beslemekteydi. İTC'nin kuvvet yoluyla hâkim Türk unsurun önderliğinde siyasi birliği temin etme eğilimine mukabil Hürriyet ve İtilâf, bunun yeni haklarla ve ikna ile mümkün olabileceğini düşünüyordu. Dolayısıyla azınlıkların fırkaya yönelmesinde bu düşüncelerin büyük etkisi söz konusu olmuştur (Birinci, 1998: 508).

5. İKİ PARTİNİN ORTAK NOKTALARI VE FARKLILIKLARI

Ahrar Fırkası'nın fikri temelleri daha Paris'te iken Jön Türkler tarafından atılmıştır. Bu ideolojinin ana tezleri, bireysellik, liberalizm, kişisel girişimcilik ve yerinden yönetimdir. Ancak, Osmanlı'da etnik bir eşitlik ve kozmopolitlik meydana getiren “adem-i merkeziyet (yerinden yönetim)” fikrinden dolayı Ahrar Fırkası bölücülük ve parçalayıcılıkla suçlanmıştır (İslamoğlu, 2017:168). İttihatçılar bu konuda ağır

suçlamalar ve eleştiriler getirerek, tüm Meşrutiyet dönemi içerisinde, başka partileri de -örneğin Hürriyet ve İtilaf- tenkit etmiştir (Tunaya, 1988: 150).

Ahrar Fırkası'nın programının hazırlanmasında Prens Sabahattin Bey'in fikirlerinden ve 1906 senesinde kurulan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programından istifade edilmiştir. Fırka programı, Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan çeşitli din ve etnik grupların talep ve eğilimlerini nazara almıştır (Kaan, 2008: 283).

Ahrar Fırkası'nın programı¹⁰ Anglo-Sakson, İngiliz gelenekçilerden oldukça etkilenmiş, liberal ilkelerin oldukça geniş şekilde yer bulduğu ilk parti programı olma özelliğine sahipti. Söz konusu programın girişinde hürriyetin tanımı ve insan hakları yer almaktaydı (Seyitdanlıoğlu, 1997: 103).

Ahrar Fırkası'nın parti programının temel yaklaşımı liberal ekonomi doğrultusunda olmuştur. Ahrar Partisi'ne göre, ekonomide memurluk zihniyetinin artık bitmesi gerekmektedir. Böylece Osmanlı'da özel mülkiyetin daha da pekişeceği liberal bir iş hayatı ve buna bağlı olarak da demokrasinin ana kurumları kurulabilecek ve işlerlik sağlanabilecekti (Çavdar, 1995: 121).

Hürriyet ve İtilâf ismiyle kurulan dört fırkanın aynı programa¹¹ ve aynı siyasî fikirlere sahip olması dikkati çeken bir özellik olmuştur. Hürriyet ve İtilâf fırkalarının hepsi liberalizmi savunuculuğu yapmıştır. Ahrar Fırkası'nda olduğu gibi HİF'in bu görüşleri de temel olarak Prens Sabahaddin Bey'in görüşlerine dayanır (Birinci, 1998: 510).

Siyasî birliğin devamı amacıyla ortaya atılan fikir ittihad-ı anâsır yönündeydi. Fırkanın I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra hala bu düşünceleri savunması hayalperestliğinin bir göstergesi olarak görülebilir. HİF, İngiliz dostluğunu sağlamayı devletin bekası için tek çare şeklinde görmüştür. HİF'in siyasî tarihimize en önemli katkısı, Osmanlı'nın son zamanlarında kurtuluş çaresi olarak aydınların görüşlerini dile getirmelerine imkân sağlaması olmuştur (Birinci, 1998: 510-511).

Meşrutiyet döneminin ana muhalefet fırkası olan HİF de iktidar partisi İTC ile ekonomik konularda yakın fikirlere sahip olmuştur. Her iki fırka da enternasyonalist ve sosyalist hareketlere karşı durmuş ve dış sermayeye "azami" kolaylıkların sağlanması gerektiğini temel bir politika esası yönünde savunmuşlardır (Tunaya, 1988: 269).

Çavdar'a göre ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tüzük ve programı esas itibarıyla liberal ekonominin kurallarıyla ayrılıkçı akımları cesaretlendirecek ilkeleri içermekteydi. Örneğin; parti bazı vilayetlerde milli eğitim, tarım, bayındırlık gibi alanlarda özerk yönetimi kabul etmekteydi. Bahse konu vilayetler yalnızca savunma ve dış işlerinde merkeze bağlı kalacaklardı. Ayrıca parti programında kapitülasyonlar aleyhinde hiçbir madde yoktu.

Dolayısıyla Çavdar'a göre yapısı itibarıyla HİF tam bir karmaşa yuvası olarak nitelendirilebilir. Çavdar buna rağmen özgürlük isteyen, ekonomik sorunları hiçbir zaman çözümlenmemiş yığınlar ile liberal, iyi niyetli bazı aydınların¹² partinin İttihat ve Terakki'ye yönelik mücadelesine fiilen katıldıklarını dile getirir (Çavdar, 1995:138).

Tüm bu yukarıda verilen bilgiler ışığında aslında iki partinin de İttihat ve Terakki karşıtlığı noktasında aynı yerde durduklarını öncelikle belirtmek gerekir. Dolayısıyla öncelikle İTC'ye muhaliflik ortak noktası her iki partiyi de cazibe merkezi haline getirmiştir. Ancak Ahrar Fırkası'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası kadar siyaseten güçlenemediğini görmekteyiz. Bunda belki de II. Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrasında Ahrar Fırkası'nın kurulmuş olması münasebetiyle İTC'nin gücünün ve prestijinin zirvesinde olduğu ve henüz otoriter/baskıcı yönünü gösterip kitleleri ve aydınları kendisinden soğutmadığı bir dönem olduğunu da akılda tutmak gerekiyor.

Bunun haricinde her iki partinin gerek ülke yönetimi anlamında gerekse ekonomi yönetimi anlamında liberal bir anlayışı benimsediği, Prens Sabahattin'in fikirlerinin her iki parti üzerinde de etkili olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede her iki partide de Anglo-sakson anlayışa ve özelinde İngiltere'ye dönük sempati beslendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁰ Ahrar Fırkası'nın programı için bkz. Tunaya, 1988: 155-158.

¹¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programı için bkz. Tunaya, 1988: 287-295.

¹² Çavdar burada önde gelen aydınları örnek olarak Tefvik Fikret'i gösterir (1995: 138).

Ayrıca her iki partinin de İTC'nin aksine devlet yönetiminde daha çok adem-i merkezîyet fikrini benimsemiş olması nedeniyle Osmanlı'da halen varlığını sürdüren Araplar, Arnavutlar, Rumlar, Ermeniler vb. Türkler dışındaki diğer etnik unsurları da kendine çekebildiği kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra yukarıda bahsedildiği üzere bu yaklaşımın benimsenmesinde Osmanlıcılık düşüncesinin her iki partide ağır basmasının etkili olduğunu görmek gerekir.

6. GENEL DEĞERLENDİRME

II. Meşrutiyet dönemi, iktidar ve muhalefet anlayışları açısından erken dönem cumhuriyetin adeta hazırlayıcısı hükmünde olmuştur. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Meşrutiyet dönemi, millî egemenlik anlayışının ve seçim geleneğinin oluşmasına oldukça katkı vermiştir (Zeyrek, 2013: 55). II. Meşrutiyet'in ilanı halkta ve aydınlarda ortaya çıkan coşkuda II. Abdülhamid döneminde uzun süre Meclis'in kapalı kalmasından dolayı farklı fikir hareketlerinin ve halk kesimlerinin seslerini duyurmaya olan hasret etkili olmuştur.

Bu noktada özellikle II. Meşrutiyet dönemi ilk yılları çok partili hayat tecrübesinden dolayı ve muhalefet varlığının resmen kabulüyle beraber sonraki yıllarda Türkiye'nin çok partili hayata ve demokrasiye geçişte oldukça önemlidir. Bu noktada tabii 1909 Anayasa değişikliklerinin devlet yönetimini tam anlamıyla meşrutî monarşi anlayışına yöneltmesinin ve Meclis egemenliğini hayata geçirmesinin ne kadar kritik önemde olduğunu da ifade etmek gerekir.

Yukarıda bahsedildiği üzere bu dönemde muhalefetin kabulüyle beraber muhalefet partilerinin kurulması ve siyaset yapma imkânlarının sağlanması Türk siyasal hayatında oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte kurulan muhalefet partilerinin özellikle İttihat ve Terakki Fırkası'na ve temsil ettiği siyaset anlayışına karşı mücadele verdiklerini akıldan tutmak gerekir.

Bu açıdan bu çalışmanın konusu olan gerek Ahrar Partisi gerekse Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İTC muhalifliğinde aynı noktada durdukları görülmüştür. Ayrıca her iki partinin de liberal düşünceleri benimseyip devlet yönetiminde adem-i merkezîyetçi bir anlayışı benimsediklerini de belirtmek gerekir. Bu çerçevede aslında her iki partinin de Türk sağında mevcut olan liberal muhafazakâr düşüncenin taşıyıcısı ve savunucusu olduklarını kaydetmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Ahmad, F.; Rustow, D. (1976), "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4-5, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Akşin, S. (1972). 31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27 (03).

Ataay, F. (2019), *Türkiye Demokrasi Tarihi-1789'dan günümüze*, Ankara: Nika Yayınevi.

Aydoğan, E., Mahmutoglu, T. B. (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyete Milli İradenin Oluşum Aşaması: Seçimler(1908-1923). *Social Sciences Studies Journal*, vol.4, no.25, s. 5269-5285.

Birecikli, İ.B. (2008), "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Akademik Bakış*, cilt:2, sayı:3, s.211-226.

Birinci, A. (1998), "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 18, s. 507-511, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/18/C18006211.pdf> (16.09.2020).

Börklüoğlu, L. (2020), *Tanzimattan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Bursa: Dora Basım-Yayın, 2. baskı.

Çavdar, T. (1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi, 6. baskı.

Fedayi, C. (2019), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sağ siyaset*, Ankara: Kadim Yayınları.

Hanioglu, Ş. (2017), "Olağanüstülüğün dayanılmaz cazibesi", www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2017/02/19/olaganustulugun-dayanilmaz-cazibesi. (16.09.2020).

İslamoğlu, A. (2017), *II. Meşrutiyet döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, İstanbul: Bilimevi Basım Yayın A.Ş., 2. baskı.

Kaan, O. (2008), "II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi A.B.D (Basılmamış doktora tezi).

Kalaycı, H. (2011), Prens Sabahattin'in Ahrar Fırkasının Sosyolojik Analizi, *Türk Yurdu Dergisi*, Kasım 2011, Cilt:31, Sayı:291.

Kaluç, Ş. (2009), "Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu", *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı: 53-54, s. 191-227.

Seyitdanlıoğlu, M. (1997), "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İç tüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce dergisi*, cilt: 2, sayı: 6, Bahar 97, s. 101-117.

Tansü, Y.E.; Özçörekçi, C. (2020), "Ahrâr Fırkası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, cilt:6, sayı:2, s.232-242.

Tekin, Y.; Okutan, M.Ç. (2011), *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara: Orion Kitabevi.

Tunaya, T. Z. (1988), "Türkiye'de Siyasal Partiler", Cilt:1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. baskı.

Yiğit, Y. (2014), "İttihat Ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28 (2014-Bahar/Spring), s.103-125.

Zeyrek, S. (2013), "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 6/2, s. 25-58.

<https://www.dunyabulteni.net/olaylar/93-harbi-1877-78-osmanli-rus-savasi-h406060.html>, "93 Harbi (1877-78 Osmanlı Rus savaşı)", (17.09.2020).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Meclis-i_Meb%C3%BBsan, "Meclis-i Mebusan", (16.09.2020).